

A FORRÁS IRODALMI STÚDIÓ TÖRTÉNETE ÉS A KÁRPÁTALJAI MAGYAR POLGÁRJOGI MOZGALOMRA GYAKOROLT HATÁSA*

JANCSI SZABINA

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, IV. évf. magyar szakos hallgató

„Elhúz az idő,
de itt marad a mása,
huszonnégy órás csattogása,
s harang, mely delet
vagy éjfél kongat.”

Vári Fábrián László: Napfogyatkozás

Jelen tanulmányban a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom 1960-as évekbeli indulását vizsgálom, a Forrás Irodalmi Stúdió szerepét a polgárjogi követelések megfogalmazásában.

A második világháború után a Szovjetunió fennhatósága alá került kárpátaljai magyarságnak újra kellett fogalmazni a kulturális és politikai lehetőségeit az aktuális szovjet internacionalizmus és kultúrpolitika árnyékában. A Forrás Irodalmi Stúdió volt az első, aki bátran megfogalmazta a magyarság kulturális igényeit a hatalommal szemben, beadványokat juttatott el az SZKP KB-hoz. Jelen írásban a Stúdió és a beadványok történetét vizsgálom, a polgárjogi mozgalomban betöltött szerepüket.

ABSTRACT

У даній статті простежено угорський громадянський рух Закарпаття 1960-х років, у тому числі роль організації „Forrás Irodalmi Stúdió” у формулюванні громадянської позиції угорців.

Після Другої світової війни населенню Закарпаття – яке потрапило до складу СРСР – необхідно було переосмислити свої культурні та політичні можливості у дзеркалі ідеології радянського режиму та концепції інтернаціоналізму. Організація „Forrás Irodalmi Stúdió” уперше висловила культурні вимоги угорського населення до влади, зокрема шляхом різних клопотань до ЦК КПРС. У статті зосереджено увагу саме на історії цих клопотань і вимог.

A kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom kialakulása a XX. század második felében szoros összefügg a térség magyar nyelvű íróinak és a Forrás Stúdiónak a tevékenységével. A Forrás Irodalmi Stúdió 1967-ben alakult, irodalmi tevékenységük mellett a tagok szót emeltek a kárpátaljai magyarok kollektív jogaiért is. Jelen írásban a Stúdiónak a polgárjogi önszerveződésre gyakorolt hatását vizsgálom.

Trianon után a ma Kárpátaljának nevezett régió addig egységes kulturális élete felbom-

lott, a régió Csehszlovákiához került, ami azt is jelentette, hogy az itteni magyarságnak egy más szellemi-politikai és kulturális közegbe kellett betagozódnia.¹ 1944 októberében a Vörös Hadsereg csapatai elfoglalták a területet, és Kárpátalja a Szovjetunióhoz került, melynek 1991-ig volt része. Ebben az időben a kárpátaljai magyarságnak a helyzete koránt sem volt könnyű. Az új hatalom „bűnös

* A tanulmányt dr. Beregszászi Anikó lektorálta.

¹ Görömbei András: Kisebbségi magyar irodalmak (1945–1990) Nemzeti Tankönyvkiadó, Debrecen 1997.

népnek” nyilvánította a magyart, minden egyéni és közösségi polgárjogától megfosztották a magyar közösséget.²

Irodalmi élet kezdetben nemigen folyt a második világháború után a területen, az embereknek nehéz volt megérteni és feldolgozni a sok, többek között ideológiai és kulturpolitikai változást. Az értelmiség egy részét elvitték a Gulag-táborokba, másik része az anyaországba menekült. A magyar iskolák nagy részét bezárták, az utánpótlás nem tudott létrejönni. A felnövekvő nemzedéknek előbb meg kellett találnia saját útját, szembeállni kellett a kisebbségi lét lehetőségeivel.

Az 1950-es években előbb a városokban, majd a falvakban is megnyíltak a magyar tannyelvű iskolák, 1951-ben pedig a Kárpátontúli Terület Kiadó magyar osztálya, így folyamatosan megjelenhettek a magyar nyelvű tankönyvek és oktatási segédanyagok. 1957-től egyre gyakrabban kerültek be a térségbe a magyarországi könyvek, folyóiratok. Az 1960-as évekre pedig már egy intenzívebb szellemi fellendülés kezdődött meg.³ A mai kárpátaljai területnek a múltban önálló irodalmi élete nem volt, annak ellenére, hogy e táj több jelentős író és költőt adott a magyar irodalomnak. „Újonnan kezdeni mindent: keretet, módot, formát, irodalmi életet kellett teremteni. Csak a nyelv volt adott” – írta Gortvay Erzsébet.⁴ Ezek a kezdeményezések, az útke-resés folyamata kialakította a magyar értelmiség írói tevékenységgel foglalkozó csoportját. A kárpátaljai magyar irodalom a lírában tette meg az első lépéseket. Az áttörés Balla László *Zengj hangosabban!* című kötete lett.⁵ Eperjesi Penckófer János *Tettben a jellem* című munkájában olvashatjuk, hogy ez a verseskötet a szovjet hatalom diktálta irodalomfelfogásban

született, de az 1951-es év mindenképpen nagy jelentőségű, mert ez volt az első magyar nyelvű verseskönyv 1945 után Kárpátalján.⁶

Tehát látható, hogy a második világháború után Kárpátalján csaknem húsz évig kellett várakozni, míg az „élő irodalmiság” legelső megnyilvánulásai érzékelhetővé váltak. Ennek a kibontakozásnak szükségszerűen kellett vezető egyéniségek és fórumok. A kialakulás hosszú folyamat volt, a megerősödést gátolta a politikai vezetés hozzáállása. Ennek az új szellemiségnek a megteremtődése Kovács Vilmos és a Forrás Stúdió tevékenységéhez kapcsolódik. Kovács Vilmost és a Forrás fiataljainak lázas tenni akarását a hatvanas évek közepétől egyazon „közös ihlet” motíválta. Ez pedig a nemzetrészeszméltetésére irányult.⁷ A Forrás-tagok voltak azok, akik a kárpátaljai önazonosságtudat első képviselői lettek tevékenységeikkel. Ezek a személyek többnyire az Ungvári Állami Egyetem magyar szakán tanultak. Ez a lehetőség 1963-tól volt adott a kárpátaljai magyarság számára. A Forrás Irodalmi Stúdió tagjai közé tartoztak: Balla Gyula, S. Benedek András, Vári Fábrián László, Fodor Géza, Füzesi Magda, Zselicki József, Czébely Lajos, Tóth István stb.

Az ungvári egyetem magyar szakosai nevéhez fűzhető még a Forrásnál is korábbi, 1966-ban létrejött *Együtt* című folyóirat, ami „szamizdat” folyóiratként működött. Ez tehát gépírással készült, és így terjesztették a diákok. Ugyanazok a személyek szerkesztették, akik később létrehozták Kovács Vilmos segítségével a Forrást is.⁸

A korszak és a magyarság szempontjából fontos esemény Kovács Vilmos *Holnap is élünk* regényének megjelenése (1965). Addig,

² Pál György: A magyar irodalom Kárpátalján 1945-1990. Nyíregyháza, 1990. 10. o.

³ Uo. 17. o.

⁴ Uo. 18. o.

⁵ Uo.

⁶ Eperjesi Penckófer János. Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében – Budapest, 2003. – 30. o.

⁷ Uo.

⁸ Uo. 39. o.

félve a szovjet vezetéstől, az emberek még családjuk körében is keveset emlegették a magyarság súlyos tragédiáját, s 1965-ben ez irodalmi alapon kívánt megjelenni. Ebben a könyvében Kovács felemlegeti a magyar férfilakosság elhurcolását, a sok szenvedést és problémát, amelyről minden család mesélhetett volna, de senki sem mert, illetve rávilágított a művészlét problémásságára a szovjet ideológia árnyékában. Ez a regény felkeltette a közvélemény figyelmét. De ugyanakkor a vezetés is felfigyelt az írásra. Balla László elutasító véleménnyel volt a *Holnap is élünk*-ről, úgy vélte, alkalmas a nacionalista szellem szítására. A regényt hamar betiltották, majd csak a rendszerváltás után jelenhetett meg ismét.⁹

Az anyanyelvi művelődésnek a lehetőségei lassan bontakoztak ki a fiatal írok előtt, s szép számmal jelentek is meg írások. Szerencsés körülmény volt a kibontakozó tehetségek számára, hogy bővültek a publikációs lehetőségek. A *Kárpáti Igaz Szónak* 1967-től volt rendszeres irodalmi melléklete, *Neon* címmel. A *Kárpátontúli Ifjúság* szívesen adott helyet a fiatalok irodalmi kísérleteinek. A *Kárpáti Kalendárium*nak szintén volt irodalmi melléklete, négy ívnyi helyet fordítottak erre a célra. Több kárpátaljai fiatal író lehetőséget kapott magyarországi publikálásra (pl.: Fábrián László, Balla Gyula, Benedek András), valamint írásaik jó kritikát kaptak az anyaországban.¹⁰ Magyarországon jelent meg az első olyan tanulmány, ami tudósít a kárpátaljai kisebbség helyzetéről, ami felveti a magyarság létkérdéseit a térségben. Ez a legendás *Tiszatáj-tanulmány* (szerzői Kovács Vilmos és S. Benedek András), ami 1970-ben jelent meg, és elsőként kísérelte megmutatni az anyaországi közvélemény felé, mely évtizedekig hallgatott határon túl rekedt kisebbségeiről, hogy egy hermetikusan elzárt népcsoport számára a kijelölt mozgástérben mennyi érték lappang,

és mennyi büszkeségre ad okot a múltja. Ez a tanulmány a későbbiekben nagy szerepet játszik majd a Forrásosok életében.¹¹

Az 1960-as években elindult mozgás folyamatot indított be a kárpátaljai magyar irodalomban és kulturális életben. A fiatalok tehetségesek voltak, tevékenyek, és a rendszer oldaláról kaptak egyfajta szabadságot, amelynek keretein belül kibontakozhattak. Segítségükre volt ebben egy új tanár megjelenése az Ungvári Állami Egyetemen, az a bizonyos Fodó Sándor, aki felkarolta a fiatalokat, és a Forrással azonos eszméket képviselt. Fodó később a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom egyik legfontosabb szellemi vezetője lett, majd az 1989-ben megalakuló első magyar érdekvédelmi szervezet, a KMKSZ első elnöke. Tartuból tért haza és 1967-től az egyetem tanára lett.

Az első komolyabb konfrontáció a rendszerrel 1971-ben történt, amikor is az egyetem magyar szakos diákjai levélben fordultak az SZKP KB-hoz (Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága). Az egyetemen történő igazságtalan elbocsájtásra, mely Fodó Sándort sújtotta, kértek magyarázatot. Ennek az eseménynek nagyon aprólékos és jól megfogalmazott leírása olvasható Czébel Lajos *Vágyak eltörlése* című 2012-es visszaemlékezésében.¹² Az író saját maga is érintett volt ennek a beadványnak a történetében. Ő kapta legépelésre a szöveget, így annak egyik példánya megőrződött nála. Ez a beadvány annak az apropóján született, hogy Fodó Sándort 1971. február 24-én eltanácsolták az egyetemről. A diákok kifejezték azt a levélben, hogy jó pedagógusnak tartják az említettet, és igazságtalanságnak tartják elbocsájtását. Arra kérnek magyarázatot, hogy miért történhetett ez meg? Mivel az egyetem vezetősége erre nem adott nekik magyarázatot, ezért fordultak egy felsőbb szervhez, történetesen a SZKP KB-hoz, az UKP KB-hoz,

⁹ Eperjesi Penckófer János, i.m. 107. o.

¹⁰ Pál György, i.m. 24. o.

¹¹ Eperjesi Penckófer János, i.m. 26. o.

¹² Czébel Lajos: *Vágyak eltörlése*. Együtt 2012/5. 52. o.

az SZSZKSZ és USZSZK Felső és Középfokú Oktatásügye minisztereire. Erre a beadványra nem kaptak választ, hanem továbbították az egyetem vezetőségének, ami retorziókat vont maga után. Kihallgatásokra hívták be az érintetteket és fenyegetésben részesültek.¹³

A valódi ok Fodó elbocsájtására az volt, hogy nem a vezetőség és a szocializmus eszméinek megfelelően szervezte a magyar fiatalságot. Létrehozott a magyar tanszék keretein belül egy vidékjáró népi együttest és szavalókórust. Ennek tömegmegmozgató hatására a KGB (titkosrendőrség) is felfigyelt.¹⁴ Czébély visszaemlékezésében olvasható, hogy a saját előadásukkal több helyet is bejártak Kárpátalján, s mindenütt lelkesedéssel fogadták őket, különösen Zápszonyánál érte meglepetés a társulatot. A Kossuth-nótát énekelték, s amikor ahhoz a részhez jutottak hogy: „éljen a magyar szabadság!”, mindenki felállva énekelte. Innentől kezdődött Fodó Sándor üldözése.¹⁵ Nem csak Fodóra várt megtorlás. A Forrás Stúdiót „a modernizmus és apolitikusság és az elhajlás” vádjával tönkretették. 1971-ben felszámolódott. A művészetszemlélete azonban tovább élt.¹⁶

A botrány tetőpontja volt, amikor megjelent Balla László *Elidegenedés?* című újságcikke, 1971. augusztus 20-án, amely véget vetett a Forrás kibontakozásának, a nemzeti irodalomban gondolkodó kezdeményezésnek. „A magyar burzsoá nacionalizmus megnyilvánulása” – írta Balla László a cikkben. A *Kárpáti Igaz Szóban* jelent meg az írás „szerkesztőségi állásfoglalás”-ként, ahogy azt már 1993-ban jellemezte, saját szerepét magyarázva Balla. A hatalom ez által kapott szabad kezdet, és betiltotta az *Együtt* folyóiratot és a Forrást is. „A Forrás volt az elmúlt ötven év legtisztább és legbátrabb kárpátaljai magyar

irodalmi-polgárjogi kísérlete” – vallja M. Takács Lajos.¹⁷

Bár 1971-ben, mint azt látjuk, a hatalom a Forrást betiltotta, s ellenpólusként létrehozta a József Attila Irodalmi Stúdiót Balla László felügyelete alatt, ami hirdette, hogy a kárpátaljai magyarok „szovjet magyarok”. Ám ez már nem befolyásolta az addig elindult folyamatot. A kárpátaljai magyar értelmiség polgárjogi mozgalma már kibontakozott.

Kovács Vilmos, S. Benedek András, Fodó Sándor egy másik beadványt is készítettek, ami nem ismétlése volt az 1971-esnek, hanem folytatása, kiszélesített változata. A legfőbb fórumnak címezték, az SZKP KB Politikai Bizottságának. A beadványt több száz kisebbségi és a kárpátaljai magyarság problémáival azonosuló magyar értelmiségi írta alá. Az aláírásgyűjtést a volt Forrás Stúdiósok végezték. Itt már nem a sérelmeiket írták le, inkább átfogóan jellemezték a magyar kisebbségi helyzet állását, és szót emeltek a kisebbségi jogaikért. Kérték az anyanyelvi oktatás bővítését, valamint a magyar történelem oktatását és a magyar nyelvű egyetemi felvételi vizsgák bevezetését. Az irodalmiság ügye kilépett, a kisebbségi magyarság megmaradásának feltételeit kimondva, a szélesebb nyilvánosság elé. Ez lett a Szovjetunió belül élő magyarság legfontosabb és leghangosabb jeladása önmagáról

A Forrásosokat ellehetetlenítették ugyan, de voltak, akik így is folytatták munkájukat. Eszmeiségük és tevékenységük nem múlt el, sorra küldték a különböző beadványokat a hatalomnak, ki akartak csikarni olyan engedelményeket, amely a magyarság asszimilálódását le tudta volna lassítani.¹⁸

A nyolcvanas években politikai változás történik, az enyhülés korszaka köszöntött a Szovjetu-

¹³ Czébély Lajos: Vágyak eltörlése. Együtt 2012/5, 52. o.

¹⁴ Eperjesi Penckófer János, i.m. 41. o.

¹⁵ Czébély Lajos, i.m. 58. o.

¹⁶ Görömbei, i.m. 322. o.

¹⁷ Eperjesi Penckófer János, i.m. 43. o.

¹⁸ Eperjesi Penckófer János, i.m. 44. o.

nióra. Ez a szunnyadó polgárjogi mozgalmat fel- erősítette, és megalakultak a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezetei, a KMKSZ, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, később, az 1990-es évek elején a KMPSZ, azaz a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. A KMKSZ alakuló gyűlésén közfelkiáltással Fodó Sándor lett az elnök, ami tisztán láttatja azt, hogy kik melyik eszmerendszert képviselték.

Látható, hogy a Forrás Stúdió működéséből szinte lineárisan levezethető a ma működő kárpátaljai magyar kisebbségi érdekvédelem. Ennek a kezdetei, ahogy a polgárjogi mozgalom gyökerei is, a Forrás-tagoknál keresendők, a fiatal írok tevékenységében, írásaiban és bátorságukban.

IRODALOMJEGYZÉK

CZÉBELY LAJOS: *Vágyak eltörlése*. Együtt 2012/5.

EPERJESI PENCKÓFER JÁNOS: *Tettben a jellem*. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Budapest, 2003.

GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–1990)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Debrecen 1997.

PÁL GYÖRGY: *A magyar irodalom Kárpátalján 1945–1990*. Nyíregyháza, 1990.

2013. július 3.

Tanévzáró és diplomaátadó ünnepség